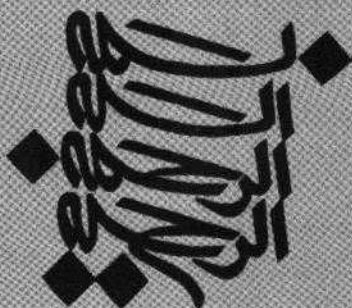

درآمدی بر روش پژوهش علمی
(فراگرد تدوین رساله پژوهشی و دفاع از آن)

نویسنده

دکتر علی اصغر پورعزت

استاد دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

انتشارات میدانچی

پاییز ۱۳۹۳

- سورسانه : پورعزت، علی اصغر، ۱۳۳۵:
عنوان و نام پدیدآور : درآمدی بر روش پژوهش علمی (فراگرد تدوین رساله پژوهشی و دفاع از آن) / نویسنده علی اصغر پور عزت؛
مشخصات نشر : تهران: انتشارات میدانچی، ۱۳۹۳.
شابک : رایگان، ۳-۹-۹۳۸۹۳-۰۰۰-۶۰۰-۹۷۸:
وضعیت فهرست‌نویسی : فیا
یادداشت : کتابخانه
عنوان دیگر : فراگرد تدوین رساله پژوهشی و دفاع از آن
موضوع : تحقیق - روش شناسی
موضوع : پایان‌نامه‌ها - شیوه‌نامه
موضوع : نگارش علمی و فنی - آثار علمی و فنی
رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۳ ۸۵ ب ۵۹ / ۵۵ / ۵۵۱۸۰
رده‌بندی دیویی : ۰۰۱/۴۴
شماره کتابشناسی ملی : ۳۵۸۲۵۴

درآمدی بر روش پژوهش علمی (فراگرد تدوین رساله پژوهشی و دفاع از آن)

نویسنده: دکتر علی اصغر پورعزت
استاد دانشگاه تهران

مدیر تولید: حسین کریمی
مدیر اجرایی: مرضیه حیدری
طراح جلد و صفحات داخلی: آتلیه انتشارات میدانچی
حروفچینی و صفحه‌آرایی: انتشارات میدانچی
ارتباطات: عاطفه سوری، معصومه غلامی، عطیه رسولی
قطع: رقعی
نوبت چاپ: اول - پاییز ۱۳۹۳
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
بهاء: رایگان
شابک: ۳-۹-۹۳۸۹۳-۰۰۰-۶۰۰-۹۷۸

دفتر مرکزی: تهران، سهروردی شمالی
خیابان خرمشهر، پلاک ۲۹، طبقه ۲

پایگاه اینترنتی
WWW.MEIDANCHI.IR

تلفن: ۸۸ ۵۱۵۱ ۵۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.
هرگونه کپی‌برداری و درج مطالب این کتاب در منابع دیگر، منوط به
اجازه کتبی ناشر بوده و طبق قوانین حساسیتی وزارت فرهنگ و
ارشاد اسلامی، متخلفین تحت پیگرد قانونی قرار خواهند گرفت.

از مراکز بخش کتاب و کتابفروشی‌های تهران و شهرستان‌ها خواهشمندیم جهت دریافت استیاز بخش
کتاب‌های انتشارات میدانچی فقط با تلفن ۸۸۵۱۵۱۵۰ تماس حاصل نمایند.

پژوهشگری حقیقت، پیش از آن که یک حرفه باشد، یک منش است. بنابراین آموختن اخلاق پژوهشگری مقدم بر آموختن اصول حرفه‌ای پژوهشگری است که برای پول، مقام یا نمره کار می‌کند، هرگز نمی‌تواند با پژوهشگری که مترصد یافتن حقیقت است، مقایسه شود. از گروه نخست شاید پژوهشگر حرفه‌ای ساخته شود، ولی هرگز پژوهشگر امین و صادق پرورده نمی‌شود.^۱

پس از اخلاق و تعهدات اخلاقی پژوهشگر، شاید مهم‌ترین ویژگی یک پژوهشگر خوب، منطقی بودن است! پژوهشگری که با مبادی منطق پژوهش بیگانه باشد، هرگز نمی‌تواند همسنگ یک پژوهشگر متمهّد به آداب منطقی پژوهش ارزیابی شود. بسیار دیده می‌شود که پژوهشگری کوشا و ساعی، در تلاش برای رعایت گام به گام اصول پژوهش طبق یک روش علمی خاص، به لحاظ عدم رعایت اصول منطقی در تدوین مدل پژوهشی، در عین موفقیت ظاهری، ناموفق می‌ماند و تلاش بی‌گیرش، چون آب در هاون کوبیدن جلوه می‌کند و آثارش، عقیم و ابتر و بی‌تأثیر می‌مانند. از سویی، خلاقیت، شرط مهم اثرگذاری در پژوهشگری است! اگر عرصه آموزش با مداومت و تلاش مستمر برای مطالعه، با موفقیت قرین می‌شود، شک نیست که عرصه پژوهش، میدان جلوه‌گری خلاقیت است. نیازی به تأکید ندارد که آزمایش و بازآزمایی تجربه‌های آزموده شده، تلاشی بی‌ارزش است که متأسفانه بخش قابل توجهی از ظرفیت پژوهشی کشور را منحرف ساخته است.

علاقه به نوشتن و منتشر کردن و کسب شهرت نیز آفت دیگری است که عرصه پژوهشگری کشور را تهدید می‌کند. به‌ویژه، آنگاه که سیستم‌های کنتور علمی با ارائه گزارش‌های ادواری، بر طبل این جنگ یا رقابت باطل بین پژوهشگران می‌کوبند؛ تا حدی که امروزه بسیاری از آثار علمی، علی‌رغم تأثیر مهم بر متورم ساختن کارنامه‌های علمی، احمق‌پسند جلوه می‌کنند.

این تمایل، به‌ویژه با اکتفا یا اعتماد بی‌رویه بر آزمون‌های آماری، مبتذل تر به نظر می‌رسند. در این مقام، پژوهشگر با استفاده از شیوه‌های علمی اصیل، تلاش می‌کند که دستگاه نظری بدیهی یا نادرستی را ارزیابی نماید و در حالی که تلاش می‌کند همه اصول پژوهش علمی را در مکتب "شبه پوزیتیویسم" یا "ستایشگر اثبات‌گرایی" رعایت نماید، از پی‌ریزی فرضیه‌ها یا تدوین سوالات بدیع و ارزشمند

^۱ آن‌گاه که پژوهشگر صادق به خدمت و حرمت امانت دیگران می‌اندیشد، پژوهشگر

بی‌صداقت، نگران نام و نان و نمره است!

غفلت می‌کند! حاصل کار چنین پژوهشگری، اثبات چیزهایی که ارزش بررسی یا اثبات ندارند! در این رویکرد، نوعی مغلطه ساختاری موجب انحراف اذهان می‌شود؛ مغلطه‌ای که پژوهشگر را برآن می‌دارد که چیزی را اثبات نماید که ارزش بررسی ندارد!

جالب آن که بسیاری از مجله‌های علمی و پژوهشی، مفتون و شیفته این اثبات‌شدگی‌های بی‌ارزش و تکراری و بی‌حاصل می‌شوند.

در این میان آن چه بی‌متولی و بی‌اعتنا باقی می‌ماند، مجموعه مسئله‌هایی است که حیات واقعی مردم را تهدید می‌نمایند. این گونه مسائل، به‌ویژه در ساحت علوم انسانی، کم‌اقبال و مغفول می‌مانند؛ در این باره، شعر شاعر به درستی مصداق می‌یابد که:

خانه از پشای بند ویران است خواجه در بند نقش ایوان است
(سعدی، گلستان - باب ششم)

بدین ترتیب، پژوهش درباره آن چه پایه‌ها و بنیان‌های حیات اجتماعی را تهدید می‌کند، بی‌متولی می‌ماند؛ در حالی که پژوهشگر ما هر چند حل مسائلی است که جایگاهی در شمار مجله‌ی آیندکس شده بین‌المللی یا پژوهشنامه‌های داخلی داشته باشد!

شاید به‌منزله‌ی خلاصه کلام بتوان گفت «آن چه ظرفیت علمی و دانش‌اندوزی کشور را تهدید می‌کند و روند پژوهشگری را گمراه می‌سازد، تقلید و مد رایج پارادایم‌زده در توسعه دانش بی‌هویت است.»

این کتاب که ویرایش اول آن صرفاً به‌صورت الکترونیکی منتشر شد و این نسخه آن، هم به‌صورت الکترونیکی و هم به‌صورت چاپی در دسترس پژوهشگران قرار می‌گیرد، با هدف کاهش رنج پژوهش برای پژوهشگرانی نگارش یافته است که با انگیزه دانش‌پژوهی و حقیقت‌یابی، به تدوین رساله پژوهشی خود همت می‌گمارند، ولی مسیر و راه پژوهش را نمی‌دانند. به‌ویژه انگیزه نویسنده از نگارش این کتاب و انتشار گسترده و رایگان آن به‌صورت الکترونیکی، آن بود که از رنج گمراهی هموطنان خود در مسیر پژوهش بکاهد.^۱

این هدف و تجربه دانش‌اندوزی در محضر استاد دکتر علی رضائیان، به جهت طرح ایده سلول‌گرایی ایشان (ر.ک. رضائیان، ۱۳۷۹) در تدوین کتب رفتار سازمانی (ر.ک. رضائیان، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳-الف، ۱۳۸۳-ب، ۱۳۸۴ و ۱۳۸۶) و تجربه نسبتاً موفق تدوین کتاب‌های کوچک و مختصر نگارنده (ر.ک. پورعزت، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳-الف، ب، ج، و د)، او را برآن داشت که این تجربه را به تدوین کتاب‌های کوچک آموزشی در قلمرو "روش‌شناسی و روش پژوهش" تسری دهد.

۱. غافل از این که گویا انتشار رایگان، گاهی حمل بر بی‌ارزشی می‌شود و این اثر در حالی که فراوان از محیط شبکه بر خط، برداشت و ذخیره می‌گردد، ولی کمتر خواننده می‌شود! به هر حال، گویا این کتاب تاکنون به لحاظ در دسترس بودن، مورد غفلت واقع شده است!

این مهم در مشاوره با آقای علی سعدآبادی آرانی مورد تأکید قرار گرفت؛ ولی نگارنده خود را صرفاً متعهد به آغاز این راه می‌داند و تکمیل آن را به عهده ایشان و سایر پژوهشگران جوان وامی‌گذارد.

در مقام تشکر از دانش‌پژوهانی که انگیزه تدوین و تکمیل این جزوه را تقویت کرده‌اند، جا دارد که از خانم گل‌آرا سالمی، خانم محدثه عظیمی، آقای سید وحید کریمیان، آقای هاشم سوداگر، آقای حبیب میدانچی و سایر دانش‌پژوهانی که با پرسش‌ها و دغدغه‌های خود، انگیزه تکمیل این ویرایش را تقویت کرده‌اند، یاد شود. نسخه نهایی کتاب توسط خانم‌ها ملک مکان، زینب خوش مشربان و وحیده مقصدلو مطالعه و غلط‌گیری شد که بدین وسیله از ایشان نیز قدردانی می‌شود.

نگارنده خود را همچنین وامدار استادان ارجمند خویش به‌ویژه در سمت راهنمایی و مشاوره پایان‌نامه کارشناسی ارشد و رساله دکتری می‌داند و بدین جهت از دکتر علی رضائیان، دکتر محمد سعید تسلیمی، دکتر علی اکبر فرهنگی به لحاظ راهنمایی و مشاوره پایان‌نامه کارشناسی ارشد و دکتر سید مهدی الوانی، دکتر علی رضائیان و دکتر صادق آیینوند به لحاظ راهنمایی و مشاوره رساله دکتری و دکتر عادل آذر، دکتر ولی‌الله تقی‌پور فرد، دکتر حسن عابدی جعفری، دکتر لطف‌الله نبوی و دکتر حمید خداداد حسینی، به لحاظ داوری رساله دکتری و همچنین مرحوم دکتر حسن میرزایی اهرنجان، دکتر منوچهر محسنی، دکتر محمدجواد غاصمی پور و دکتر ابوالحسن فقیهی، به جهت استفاده از محضر درس روش تحقیق و روش‌شناسی آنان در دوره کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری و همکاران بزرگوار جناب آقای دکتر محمدرضا مهرگان، دکتر ابراهیم بررگر، دکتر ابراهیم مقیمی، دکتر حسن دانایی فرد، دکتر محمد ابوبی اردکانی، دکتر آرتین قلی‌پور و دکتر ابوالفضل محمدی، به جهت بهره‌مندی از انتقادات و راهنمایی‌های ایشان در دوره‌های تحصیل و تدریس، سپاسگزاری می‌شود.

این کتاب، پس از انتشار الکترونیکی به همت انتشارات میدانچی به‌صورت چاپی نیز منتشر شد و به رایگان در اختیار دانش‌پژوهان قرار گرفت؛ از این رو جا دارد که از ناشر محترم نیز به‌ویژه به جهت رفتار کریمانه در عصر سودجویی، به لحاظ پرهیز از منافع مالی و اهتمام به انتشار دانش، بدون دغدغه اقتصادی تشکر شود؛ ضمن این که از حروفچین و صفحه‌پرداز کتاب، سرکار خانم مریم نائینی و سایر همکاران در انتشارات میدانچی، به لحاظ دقت نظر و سرعت عمل، تشکر و قدردانی می‌شود.

دکتر علی اصغر پورعزت

استاد دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

تهران، پاییز ۱۳۹۳

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۹	مقدمه
۱۱	امانت‌داری در مستندسازی
۱۹	رابطه خلاقیت با امانت‌داری و روش‌گرایی افراطی
۲۱	فراگرد پژوهش و تدوین رساله پژوهشی
۲۳	یک، آمادگی اخلاقی برای پژوهش علمی
۲۳	دو، انتخاب موضوع پژوهش
۲۵	سه، طرح سؤال پژوهشی
۲۷	چهار، انتخاب استادان راهنما و مشاور
۲۸	پنج، مصاحبه اکتشافی
۲۸	شش، مطالعه اکتشافی
۲۹	هفت، طراحی یا تدوین مدل اولیه پژوهش و تدوین سؤالات و یا فرضیه‌ها، بر اساس آن (ویرایش نخست مدل پژوهش)
۳۱	هشت، ترسیم نقشه ادبی پژوهش
۳۳	نه، تهیه فهرست واژگان رهنما
۳۳	ده، تدوین مبانی نظری یا ادبیات پژوهش
۳۴	یازده، طراحی مدل برخاسته از ادبیات (ویرایش دوم مدل پژوهش)
۳۵	دوازده، تدوین مدل یا طرح انگاره خام پژوهش (ویرایش سوم مدل پژوهش)
۳۵	سیزده، بازنگری سؤالات و/ یا فرضیه‌ها، بر اساس مدل خام پژوهش
۳۶	چهارده، طرح روش‌شناسی پژوهش
۳۷	پانزده، بازنگری طرح یا مدل خام پژوهش، با توجه به روش منتخب (ویرایش چهارم مدل پژوهش)
۳۷	شانزده، انتخاب یا طراحی ابزار گردآوری اطلاعات
۳۸	هفده، اعتباریابی روش و ابزار گردآوری اطلاعات
۳۸	هجده، گردآوری اطلاعات
۳۹	نوزده، تحلیل اطلاعات و تنظیم یافته‌ها و تدوین مدل یا طرح تفصیلی پژوهش (ویرایش پنجم مدل پژوهش)
۴۰	بیست، تفسیر یافته‌ها و بیان آن‌ها به زبان علمی متداول
۴۰	بیست‌ویک، خلاصه و نتیجه‌گیری
۴۱	بیست‌ودو، پیشنهادهای کاربردی

- بیست و سه) بازنگری طرح پژوهشی، برای ارائه پیشنهادهای علمی به پژوهشگران بعدی..... ۴۱
- بیست و چهار) مستندسازی عبرت‌های علمی و پژوهشی - پیشنهاد به خود برای عبرت آیندگان.. ۴۲
- بیست و پنج) پیشنهادهای حقوقی و ایده‌های ابتکاری..... ۴۲
- بیست و شش) تنظیم فهرست منابع و مآخذ..... ۴۲
- فهرست الفبایی یا منابع و مآخذ پایانی اثر..... ۴۶
- بیست و هفت) ویرایش و نگارش نهایی و آغاز پژوهش جدید..... ۵۰
- آیین نگارش..... ۵۱
- ویرایش ادبی..... ۵۲
- ویرایش صوری..... ۵۵
- دفاع از پایان‌نامه و رساله..... ۵۷
- منابع..... ۶۱
- پیوست..... ۶۵
- پیوست الف: برخی از منابع روش تحقیق و آیین نگارش برای مطالعه بیشتر..... ۶۵
- پیوست ب: مراحل تدوین رساله پژوهشی..... ۶۷
- پیوست ج: تقدیم و تأخر مراحل، در فراگرد تدوین رساله پژوهشی..... ۶۸
- پیوست د: نمونه کار برگ ارزیابی مسیر پژوهش..... ۶۹

بی‌گمان بینا، کسی است که بشنود و درباره آن
بیاندیشد و بنگرد و بصیرت یابد و از عبرت‌ها
بهره گیرد، سپس به راهی روشن گام نهد (ر.ک.
ترجمه آیتی، ۳۴۷؛ و ترجمه جعفری، ۲۱۷).

مقدمه

رساله پژوهشی، مهم‌ترین دستاورد علمی هر دانش پژوهی است که با انگیزه کسب مهارت‌های آموزشی و پژوهشی، وارد دوره‌های تحصیلات تکمیلی می‌شود. این رساله بازنمای بسیاری از توانمندی‌ها، ظرفیت‌ها و قابلیت‌های دانش پژوه است و هر چند به لحاظ مشارکت استادان راهنما و مشاور و داور وی، می‌توان آن را کاری گروهی تلقی کرد، ولی در نهایت، این رساله صرفاً اثر دانش پژوهی تلقی می‌شود که آن را تدوین کرده است. به ویژه آنکه همواره امکان دارد که اعضای هیأت مشاوره و راهنمایی نیز نقدهایی بر آن داشته باشند.

اعتبار علمی هر رساله پژوهشی، در گرو اعتبار علمی یافته‌های پژوهشی مبنایی آن است؛ ضمن این که واضح است که هر پژوهش علمی، تحت تأثیر ساخت منطقی گزاره‌های ابتدایی یا مبنایی خود قرار می‌گیرد. بنابراین، دانشجو باید قبل از تدوین رساله، درباره اهمیت و مراتب استحکام منطق زیربنایی پژوهش و ارزش دستاوردهای علمی خویش بیاندیشد و سپس به رعایت نکات ظاهری تدوین رساله بپردازد.

این منطق زیربنایی، درواقع جان‌مایه و خمیره پژوهش است و همه ملاحظات روشی تحت تأثیر آن قرار می‌گیرند. در واقع، داربن خلاقیت و نوآوری نیز از همین منطق زیربنایی ریشه می‌گیرد؛ در این جا تأکید می‌شود که اهتمام به خلاقیت و نوآوری، لازمه جذابیت پژوهش است. بنابراین، پیش از آغاز مراحل اصلی پژوهش، پژوهشگر باید تکلیف خود را روشن نماید. او باید برای خود روشن سازد که آیا واقعاً می‌خواهد یک کار پژوهشی اصیل و نوآورانه انجام دهد یا صرفاً مترصد به انجام رساندن پژوهش پایانی دوران تحصیل خویش است!

توصیه‌های ذیل مربوط به کسانی است که می‌خواهند به کارهای پژوهشی اصیل و خلاقانه بپردازند، گروه دوم به راحتی راه خود را خواهند یافت!^۲
برای انجام کار پژوهشی اصیل و نوآورانه، پژوهشگر باید متعهد به رعایت نکات ذیل باشد:

- (۱) امانت داری در مستندسازی و رعایت حقوق مادی و معنوی دیگران؛
- (۲) بیان بی‌پروا و دقیق یافته‌های علمی و ترک ویژگی‌های شخصیتی "قیم دانش" بودن؛^۳
- (۳) انتشار و ترویج صادقانه یافته‌ها و کمک به توسعه دانش.

نکته بسیار مهم آن است که دانشجو باید وقت خود را به‌گونه‌ای تنظیم کند که کار پژوهش، با تنگناهای زمانی در پایان دوره تحصیل مواجه نشود؛ وی باید به‌طور مستمر به استادان راهنما و مشاور مراجعه نماید و عدم دسترسی به آن‌ها را در میان دو نیمسال و به ویژه در ماه تابستان، مد نظر قرار دهد.

دانشجویانی که کار را با وسواس شروع می‌کنند، معمولاً وقت خود را تلف می‌نمایند؛ بنابراین، در پایان مجبور می‌شوند تا کار پژوهشی خود را بی‌دقت و با عجله جمع کنند و شرایطی بسیار پُراسترس و مملو از عوامل افزایش تئیدی را تجربه نمایند.

مسئولیت تنظیم وقت در رسیدن به زمان بندی بر عهده دانشجویست. وی باید توجه داشته باشد که پژوهش او، دغدغه زندگی اوست و استادانش، هر یک دغدغه‌های متعدد و متنوعی در زندگی خود دارند. پس رعایت نظم و انضباط و زمان بندی پژوهشی، وظیفه دانشجویست.

^۲ متأسفانه رویکرد بازاری به دانش، کار را به جایی رسانده است که پایان‌نامه‌ها و رساله‌های استاندارد، با موضوع‌های گوناگون، در بورس‌های حراجی شعور و معرفت عرضه شده، خرید و فروش می‌شوند؛ به‌طوری که امروزه دانشمندنمایان نادان می‌توانند در کنار سایر رکوردها، رکورد بی‌چینی علمی را نیز کسب کنند. حتی گزارش می‌شود که برخی از استادنمایان بی‌هویت، انجام بخش‌هایی از پژوهش دانشجو را در ازای چیزی یا مبلغی برعهده می‌گیرند! با امید به آن که با اخراج این دانشمندنمایان آلوده‌اندیش، فضای دانشگاه‌ها سالم‌تر شود، تأکید می‌گردد که هرگونه فرار این چینی بین استاد و دانشجو، از منظر شرف، شرم و اخلاق، مطرود است.

^۳ دانش‌پژوه نباید خود را قیم دانش تلقی نماید. گاهی مشاهده می‌شود که دانشجو به جهت علاقه به یک فرضیه یا نظریه، رد آن را برنمی‌تابد و به توجیه غیرعالمانه و بی‌منطق یافته‌ها می‌پردازد؛ گاهی نیز از حریم علم و دانش خارج شده، سیاست‌بازانه به داده‌سازی و تحریف اطلاعات روی می‌آورد.